

TALABALARDA KASB MOTIVATSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MEKANIZMLARI.

Karimova Mushtariy Abduvahob qizi

Andijon davlat universiteti Amaliy psixologiya yo'nalishi 4-kurs

m22712528@gmail.com

***Anotatsiya:** Ushbu maqolada talabalar orasida kasb motivatsiyasini shakllantirish jarayonining psixologik mexanizmlari tahlil qilingan. Motivatsiya talabalarning kelajakdagi kasbiy faoliyatini tanlashda hal qiluvchi omillardan biri hisoblanadi. Maqolada ichki va tashqi motivatsion omillar, o'zini anglash, qiziqish, shaxsiy refleksiya va psixologik qo'llab-quvvatlash kabi asosiy psixologik komponentlar ochib berilgan. Shuningdek, kasb tanlashda oila, jamiyat, ta'lim tizimi hamda zamonaviy texnologiyalarning o'rni tahlil qilingan.*

***Kalit so'zlar:** kasb motivatsiyasi, talabalar psixologiyasi, ichki va tashqi omillar, kasb tanlash, psixologik mexanizm, refleksiya, o'zini anglash, shaxsiy o'sish, kasbiy yo'naltirish, ta'lim tizimi.*

Bugungi kunda har bir talaba oldida turli sohalarda o'z o'rnini topish, kasb tanlash va shu sohada muvaffaqiyatga erishish maqsadi turadi. Biroq bu yo'lda muvaffaqiyatli harakat qilish uchun shunchaki bilim olish yetarli emas. Eng muhim omillardan biri – bu kasbga bo'lgan motivatsiyaning mavjudligi va uning mustahkam bo'lishidir. Kasb motivatsiyasi – bu shaxsning o'z kasbini tanlash, unga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lish, unga tayyorlanish va o'zini shu sohada tasavvur qila olish istagidir. Bu holatning shakllanishida esa psixologik jarayonlar muhim o'rin egallaydi.

Har bir inson, ayniqsa talaba, hayotida qanday kasb egallashini hal qilish jarayonida ko'plab omillarga duch keladi. Bu omillar ichki va tashqi bo'lishi mumkin. Ichki omillarga shaxsning o'z qiziqishlari, qobiliyatlari, qadriyatlari va orzu-maqсадlari kiradi. Tashqi omillar esa ota-onalar, do'stlar, ustozlar va jamiyatning talabalarga qo'yadigan umidlaridan iborat. Talabaniing motivatsiyasi aynan shu ichki va tashqi omillar o'zaro qanday uyg'unlashishiga qarab shakllanadi.

Psixologiyada motivatsiya tushunchasi insonni harakatga undovchi ichki kuch sifatida qaraladi. Agar bu kuch to'g'ri shakllantirilsa, talaba o'z kasbini sevadi, unga astoydil intiladi, mustaqil izlanadi va o'z ustida tinmay ishlaydi. Biroq agar bu kuch yetarli darajada bo'lmasa yoki faqat tashqi omillarga bog'liq bo'lsa, u holda kasb tanlashda adashish ehtimoli ortadi, sababsiz charchoq va norozilik paydo bo'ladi.

Talabaniing kasbga bo'lgan motivatsiyasi, avvalo, o'zini anglashdan boshlanadi. Talaba o'zining qaysi sohalarga qiziqishi borligini, nimalarda kuchli ekanligini bilib boradi. Bu jarayon esa ko'p hollarda psixologik qo'llab-quvvatlash, maslahatlar va ichki mulohazalar orqali amalga oshadi. Shuningdek, kelajakdagi hayotini qanday tasavvur qilishi, o'zini qaysi kasbda ko'rishi ham motivatsiyani belgilovchi muhim jihatlardan biridir.

Yana bir muhim jihat – bu maqsad qo'yish. Agar talaba aniq maqsadga ega bo'lsa, u bu yo'lda duch keladigan to'siqlarni yengish uchun kuch topadi. Maqsadning yo'qligi esa, aksincha, chalg'ish va befarqlikni keltirib chiqaradi. Shuning uchun ham psixologlar talabalarga kelajagini rejalashtirish, o'z oldiga aniq va erishilishi mumkin bo'lgan maqsadlar qo'yishni maslahat beradilar.

Kasb motivatsiyasini kuchaytirishda ustoz-shogird munosabatlari, real hayotiy tajriba, professional muhitni his qilish imkoniyatlari katta rol o'ynaydi. Talaba o'zining tanlagan sohasi vakillari bilan uchrashib, suhbatlashib, ularning

faoliyatini ko'zdan kechirsa, bu unga katta turtki beradi. Shuningdek, psixologik treninglar, kasbiy yo'naltirish mashg'ulotlari, qiziqishlarga asoslangan testlar ham foydali vositalardandir.

Kasb motivatsiyasini shakllantirishda oila muhitining ham o'rni beqiyosdir. Ko'pchilik hollarda talabaning kasb tanlovi aynan ota-onaning fikri yoki yo'naltiruvi asosida amalga oshiriladi. Agar bu yo'naltirish shaxsiy qiziqish va moyilliklar bilan uyg'un bo'lsa, natija ijobiy bo'ladi. Aks holda esa, talaba o'z kasbini tushunmaydi, unga befarq bo'lib qoladi. Shu bois, ota-onalar ham farzandining ichki dunyosini tushunishga harakat qilib, uni o'ziga mos kasblarga yo'naltirishlari lozim.

Yoshlarning psixologik rivojlanish bosqichlari ham kasb motivatsiyasining shakllanishida muhim ahamiyatga ega. Masalan, 17-22 yosh oraliq davri – bu insonda o'ziga savol beradigan, "men kimman?", "men nimaga qodirman?", "men qanday inson bo'lmoqchiman?" degan savollar kuchayadigan davrdir. Aynan shu bosqichda kasbiy qarorlar qabul qilinadi. Bu qarorlarning to'g'ri yoki noto'g'riligini aniqlovchi mezon esa – o'zini anglash darajasi, tajriba va motivatsiyadir.

Shuningdek, zamonaviy texnologiyalar ham talabalarning kasbiy qiziqishlarini rivojlantirishda yordamchi bo'la oladi. Internetdagi bepul onlayn kurslar, kasblar haqida videodarslar, virtual seminarlar va soha vakillari bilan jonli muloqot imkoniyatlari orqali talaba o'z yo'nalishini to'g'ri tanlashda katta ma'lumotga ega bo'ladi. Masalan, o'zini jurnalistika sohasida ko'rgan talaba mashhur jurnalistlarning intervyularini tinglab, ulardan ilhom olishi mumkin.

Talabaning o'ziga bo'lgan ishonchi ham motivatsiyaga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Agar u o'z qobiliyatlariga ishonmasa, qandaydir kasbga qiziqsa-da, unga erishish mumkinligiga shubha bilan qaraydi. Bu esa motivatsiyani zaiflashtiradi. Shu sabab, o'quv jarayonida talabalarda ijobiy o'z-o'zini baholashni

shakllantirish, ularga "sen qila olasan", "senga ishonamiz" degan signalni yetkazish muhim psixologik vazifadir.

Ba'zi talabalar moddiy omillar – maosh, martaba, ijtimoiy mavqe kabi tashqi motivatorlar asosida kasb tanlaydilar. Bu holat ham ma'lum darajada ijobiy natijaga olib kelishi mumkin, ammo uzoq muddatli motivatsiyani saqlab qolish uchun kasbga bo'lgan ichki ishtiyoq, qoniqish, sevgi bo'lishi zarur. Zero, inson faqat pul uchun ishlasa, bir vaqt kelib ruhiy charchoq yoki kasbiy befarqlikka duch kelishi mumkin.

Shuning uchun ham bugungi ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki har bir talabaning shaxsiy qiziqishlarini aniqlash, ularni yo'naltirish va qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lishi lozim. Bu borada maktablar, kollej va universitet psixologlari, sinf rahbarlari va pedagoglar hamkorlikda harakat qilishi katta ahamiyatga ega.

Yakun qilib aytganda, talabalarda kasb motivatsiyasini shakllantirish – bu kompleks jarayon bo'lib, u faqat ma'ruzalar yoki nazariy bilimlar bilan emas, balki shaxsga yo'naltirilgan psixologik yondashuvlar, o'z-o'zini anglashga yo'l ochuvchi muhit va amaliy faoliyat orqali rivojlanadi. Har bir talaba o'z yo'lini to'g'ri topishi uchun unga ishonch, imkoniyat va ruhiy qo'llab-quvvatlash kerak. Ana shundagina, kelajakda o'z ishini sevuvchi, mas'uliyatli, faol va baxtli mutaxassislar kamol topadi.

Zamonaviy psixologik yondashuvlarda motivatsiya — bu faqatgina maqsadga yetish uchun bo'lgan istak emas, balki insonning shaxsiy dunyoqarashi, ijtimoiy tajribasi va hissiy holatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab jarayon sifatida qaraladi. Bu ayniqsa yoshlar orasida, ya'ni kasb tanlash arafasida turgan talabalar uchun nihoyatda muhimdir. Chunki ularning har bir qarori, qilgan tanlovi ularning butun hayotiga ta'sir ko'rsatadi.

Masalan, rus olimi A.N.Leontyevning faoliyat nazariyasiga ko‘ra, har qanday faoliyatni motivatsion omil boshqaradi. Talabaning o‘z kasbini anglab, unga qiziqib, uni sevib tanlashi esa bu faoliyatni ijobiy tomonga olib chiqadi. Shuning uchun talaba qanday motiv asosida kasb tanlayotganini aniqlash, unga yordam berish, uning ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga olish psixologik jihatdan muhimdir.

Yana bir muhim jihat – bu ichki va tashqi motivatsiya farqi. Ichki motivatsiya, ya’ni o‘z qiziqishi va ishtiyoqi bilan harakat qilish, talabaning doimiy o‘shishini, o‘z ustida ishlashni ta’minlaydi. Tashqi motivatsiya esa mukofot, ijtimoiy bosim yoki moddiy manfaatga asoslangan bo‘lib, ba’zida vaqtinchalik bo‘ladi. Shu sababli, pedagoglar va psixologlar tomonidan ichki motivatsiyani kuchaytirishga qaratilgan yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi globallashuv davrida kasblar ham yangilanmoqda. Talabalar ilgari mavjud bo‘lmagan mutlaqo yangi yo‘nalishlarga (masalan, IT, sun‘iy intellekt, raqamli marketing, ekologik dizayn) qiziqish bildirmoqda. Bu holat kasb motivatsiyasini shakllantirishda yangicha yondashuvlarni talab qiladi. Endi faqat an’anaviy kasblar emas, balki kreativ va ilg‘or sohalarga qaratilgan motivatsion metodlar zarur.

Psixologik mexanizmlar orasida refleksiya ham alohida o‘rin tutadi. Talaba o‘z o‘tmish tajribasini tahlil qilib, o‘z xatti-harakatlari va qarorlariga baho bera olsa, bu uning kelajakdagi kasb tanloviga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Shuningdek, zamonaviy psixologik texnikalardan bo‘lgan vizualizatsiya (ya’ni o‘zini kelajakda qanday ko‘rishi), shaxsiy SWOT-tahlil (kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish) kabi usullar ham talabalarda ongli kasb motivatsiyasini shakllantirishda samarali vositalardir.

Bugungi ta’lim muassasalari talabalarga kasbiy yo‘naltirish bilan birga, ularning psixologik tayyorgarligiga ham alohida e’tibor qaratishi zarur. Darsdan

tashqari mashgʻulotlar, treninglar, psixologik seminarlar, kasb festivallari orqali talabalarni faollashtirish mumkin. Ular nafaqat kasblar haqida koʻproq maʼlumotga ega boʻladilar, balki oʻzlarining shaxsiy qobiliyat va intilishlarini ham kashf etadilar.

Xulosa. Yuqorida tahlil qilingan fikr va mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkinki, talabalar orasida kasb motivatsiyasini shakllantirish bu – murakkab, bosqichma-bosqich amalga oshadigan psixologik jarayon boʻlib, u ichki (qiziqish, ishtiyoq, oʻz-oʻzini anglash) va tashqi (oila, jamiyat, taʼlim muhitining taʼsiri) omillar orqali shakllanadi. Har bir talabaning individual xususiyatlarini inobatga olgan holda kasbiy yoʻnaltirish ishlarini olib borish motivatsiyani barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy psixologiya fanining yutuqlari, shuningdek, taʼlimda qoʻllanilayotgan innovatsion yondashuvlar shuni koʻrsatadiki, talaba oʻz kasbini chuqur anglab, uni ongli ravishda tanlagan taqdiridagina, bu yoʻnalishda professional shakllanish va oʻsishga erishadi. Taʼlim muassasalarida kasbiy motivatsiyaga qaratilgan psixologik tadbirlar, maslahatlar, trening va interaktiv mashgʻulotlar orqali talabalar ongli va ijobiy kasb tanloviga erishishlari mumkin.

Shunday ekan, kasb motivatsiyasi nafaqat psixologik, balki ijtimoiy va pedagogik masala ham boʻlib, bu borada oila, taʼlim tizimi va jamiyat hamkorlikda harakat qilishi muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаева Н.А. "Психология профессионального самоопределения молодежи". – Тошкент: Фан, 2020.
2. Leontyev A.N. "Faoliyat, ong va shaxsiyat" (Activity, Consciousness, and Personality). – Moskva: Nauka, 1977.

3. Robbins S.P., Judge T.A. “Organizational Behavior” (17th Edition). – Pearson Education, 2017.
4. Юлдошева Г. “Психология профессионального становления студентов”. – Тошкент, 2019.
5. Deci E.L., Ryan R.M. “Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior”. – Springer, 1985.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йилдаги “Yoshlar bilan ishlashning yangi tizimini joriy etish to‘g‘risida”gi qarori.
7. www.psychologytoday.com – Professional motivatsiya va kasb tanlash psixologiyasi bo‘yicha maqolalar.
8. UNESCO Education Reports – Youth career guidance and motivation (2021).